

Sen o rytíři / Geoffrey Chaucer

přeložil Martin Pokorný

doprovodnými texty opatřili
Jan Čermák, Závěš Šuman a Martin Pokorný

Branami snů

O snových vizích v anglické literatuře pozdního středověku

Středověk a sny

„Jako člověk lapající stín a honící se za větrem je ten, kdo se drží snů... Nejsou-li poslány Nejvyšším jako navštívení, nevěnuj jim pozornost. Sny obloudily mnoho lidí / a padli ti, kteří v ně skládali naděje...“ nabádá Kniha Sírachovcova (34,2.6–7), jedna z deuterokanonických starozákonních knih, k nimž se středověk ve svém zaujetí sny vytrvale vracel.

Nevypočitatelnost, s níž sen k člověku přichází, a fascinující možnost, že by mohl skýtat klíč k budoucnosti, v probuzeném spáči utváří nejednoznačný postoj starý jistě jako sny samy. Je jimi neodolatelně přitahován i nekonečně znejistován a maten. Tento nejednoznačný postoj – existují přece sny pravé i nepravé, a není ani trochu snadné je rozlišit – středověk zdědil po snech starověkých. Do vítku však dostává zároveň i něco nového, totiž neúprosný morálněteologický rámec, ve kterém jedině může své sny nahlížet a který nejistotu a trýzeň plynoucí z nejednoznačnosti snů nadlouho a bolestně prohlubuje: nejsou-li poslány Nejvyšším jako navštívení, nevěnuj jim pozornost.

Tento morálněteologický rámec, vytyčený biblí a patristikou, zaujímá ke snům a jejich výkladu nejméně do 12. století zřetelné, logické a především úzké věroučné stanovisko. Sny podle církve mohou pocházet toliko ze tří zdrojů: od Boha, ďábla s jeho spřezenci, a od člověka samého. Postupem času se toto stanovisko

dále zužuje v souvislosti s tím, jak roste přehrada mezi žádoucími, avšak vzácnými sny božského původu na straně jedné a všemi ostatními na straně druhé. Sny, jež nejsou navštívením Nejvyššího, nejenže nestojí za to se zabývat, ale je to dokonce zavrženíhodné. Sny, které se nezdaří těm či skrze ty, kdo jsou Bohu blízcí a milí (jako jsou např. patriarchové, proroci, světci či králové), a ve chvíli nadané duchovním významem (např. v okamžiku vnitřního obrácení, v předvečer vojenského vítězství, jež ohlašuje triumf víry, či před narozením významné osoby světského či duchovního stavu), jsou totiž sny nevyhnutelně spjatými s tělem a světem, a ty je třeba přemáhat. Spánek se typicky chápe jako stav slabosti (v některých indoevropských jazycích spolu slovní kořeny pro pojmy „spánek“ a „slabost“ dokonce etymologicky souvisejí). Tělo je ve spánku oprostěno od duše, rozum je ukolébán k nečinnosti, a z nedostatku rozumu nemůže vzejít nic dobrého. Sen jako produkt tělesného spánku se proto odmítá jako nepodstatný či nicotný nebo je přímo ostrakizován coby projev žádostivosti či chlípnosti. Kýžené sny stále častěji nabývají konkrétní podoby duchovního odvratu od světa či tělesného odchodu z něho.

Vztahy mezi pěti základními druhy snu v předkřesťanském chápání, jak je na přelomu 4. a 5. století zachytil řecký konvertita a novoplatonik Macrobius, středověk dále zkomplikuje ve svém úsilí vymýtit snahy zvidavých spáčů o to, aby se smyslu svých snů dobrali. Dva druhy z této pětičlenné typologie snů, tíživou noční můrou (*insomnium*) a tělavou iluzí (*visum*),

církevní učení prohlásí rovnou za klamně a nezasluhující výklad. Ze dvou typů snů, jež pohané považovali za pravé, středověk přijme pouze jasnozřivý sen zjevující Boží pravdu (*visio*), zatímco prorocký sen (*oraculum*) odmítne s tím, že skrývá bludný prvek věštby. Poslední, pátý druh – běžný sen přicházející ve spánku (*somnium*) – pak bude v klasickém středověkém výkladu označen za málo hodnotnou, nižší formu snu, smíšenou, a proto nespolehlivou, jejíž smysl dokáží rozpoznat pouze vyvolení – svatí mužové a ženy.

Celkově lze tedy říci, že postoj člověka ke snům v raném středověku charakterizuje fascinace prodchnutá úzkostí, jež plyne z hluboké nejistoty nad jejich legitimitou a obecně nejednoznačným smyslem. Teprve 12. století, jež v dějinách spásy přesouvá důraz od Stvoření a Soudu k samotné Spáse a jež se začíná zajímat o vnitřní život člověka, jeho individualitu a vztah mezi duší a tělem, znamená počátek proměny také v náhledu na sen. Touto proměnou jsou sny postupně zbavovány zásadní neblahé pověsti zapovězeného území, a naopak zvolna uznávány za přirozený lidský projev.

Tak jako raně středověký postoj přijímal vlastně jen sny prokazatelně božského původu, jsou pak stále častěji apriorně odmítány pouze sny pocházející od ďábla. Tím je do značné míry rehabilitován a osvobozen sen, který má původ v člověku samém. Sny jsou prohlášeny za lidem vlastní a začínají být chápány jako svědectví o nich. Tak se rozšiřuje působnost běžných snů a nově je položen důraz na jejich rozmanitost a složitost, danou různorodostí lidské individuality a související s řadou je-

jích podnětů vnitřních i vnějších, fyzických i duševních (tělesná konstituce, letora, denní podněty, strava, vliv nebeských těles aj.). Přirozeně se také uznává nutnost výklad snů ve věroučném rámci propracovat, a to především vzhledem k jejich možným prognostickým rysům. K proměně středověkého náhledu na sen postupem doby rovněž přispívají zprostředkované kulturní vlivy vyznačující se skeptickým postojem ke smyslu a hodnotě snů, z nichž nejpodstatnější je výklad Aristotelův.

Kurtoazie a literární osvobození snu

Původní středověkou doménou snu jako prostředku slovesného zobrazení je přirozeně duchovní literatura, inspirovaná biblickými zjeveními, a to zejména próza filosofická a literární útvary hagiografické a homiletické. Zdá se však, že právě v souvislosti s osvobozováním snu proniká snové vidění, jehož prostřednictvím k člověku odnepaměti promlouval Nejvyšší, jako literární útvar i do slovesné tvorby světské. Jeho výsostným územím se stává kurtoazní poezie, v níž se objekt milostné touhy a dialog s ním podává v metaforické a jazykové paralele ke vztahu mezi člověkem a Bohem. Feudální dvůr je *figurou* dvora nebeského. Dvornost (*courtesie*), základní morální, sociální i estetická kvalita života u dvora, jež je souhrnem celé řady ctností, není chápána jako okázalý důsledek a projev společenského postavení, nýbrž odvozuje se z příkladu Kristova. Rámec snové vize se v poezii coby tradičním sdělném i obřadním výrazovém prostředku dvorského života prosazuje jako důležitý stavební princip vyprávění, posilující jinotajnou hru významů a slov.

V úvahách o snu jako tématu a strukturním principu v anglické literatuře této doby nabízí přirozené východisko básnická tvorba Geoffreyho Chaucera, a to přinejmenším ze dvou důvodů. Prvním důvodem je, že tento básník svébytným způsobem potvrzuje osvobození středověkého snu z jeho původních morálněteologických vazeb – přijetí dlouho odmítané skutečnosti, že sny se lidem prostě zdají (včetně úsměvné skepse nad smyslem jejich výkladu), dokládají zejména *Canterburské povídky*. Druhý důvod pak spočívá v tom, že Chaucer vynalézavě rozvíjí formu snového vidění jako kompoziční rámec vyprávění, a to hned ve čtyřech básních – vedle *Snu o rytíři* to platí také pro skladby *Dům Proslulosti*, *Ptačí sněm* a *Legendu o dobrých ženách*.

Psychologické, fyziologické i metafyzické stránky snové zkušenosti dostávají největší prostor v canterburské *Povídce kněze jeptíšek*. Sen a způsob, jakým jej patří k nejpozoruhodnějším rysům povídky a zároveň příznačně zrcadlí posun ve středověkém náhledu na snění a jeho výklad. Knězovo zvláštní vyprávění staví především na postavě snícího spáče, na paradoxním prolétání žánrů i na interakci s povídkou, jež na cestě poutníků-vypravěčů do Canterbury v rámcové kompozici výpravného celku bezprostředně předchází.